

Des d'Internet...

En aquesta edició de l'Aleta, l'apartat d'escrits obtinguts d'Internet no es refereix als castells. O sí? En aquesta ocasió l'article parla d'un ball cosí-germà dels balls de valencians i de les diferents moixaranges, precursors dels castells tal i com els coneixem avui en dia. Es tracta d'El ball dels Locos de l'Olleria, una vila de 7.008 habitants (web de l'Olleria: <http://members.xoom.com/cima5>) situada a la comarca valenciana de la Vall d'Albaida.

L'original d'aquest escrit el podeu trobar a la revista de CastellNET (<http://www.castellnet.org/>) sota el títol 'El Món Castellor, El Ball dels Locos'. I podeu obtenir i demanar més informació a través del seva pàgina web (<http://www.partal.com/gent/olleria/>) o mitjançant el seu correu electrònic (olla@partal.com).

Des d'aquí els agraïm, doncs, que ens hagin donat permís per publicar l'article i, endavant, disfruteu de la seva lectura.

Ramon Bertran

El Ball dels Locos ELOGI DE LA FOLLIA

He plagiat el títol d'aquesta famosa obra d'Erasmus de Rotterdam per encapçalar aquest llibret sobre el ball dels locos perquè crec que explica, com poques, les raons per al naixement, la permanència en el temps i la desaparició d'un ball i d'un costum que intenta, encara que siga només per un temps i en un espai determinat, alterar les normes vigents.

De folls s'ha tractat històricament les persones que intentaven trencar amb les normes imposades. Boig és un insult utilitzat per anomenar aquells que s'atreveixen a anar per davant de la societat i intenten transformar-la. Una paraula que, amb matisos, té molts sinònims, com ara innocent, visionari, desficiat i, fins i tot, insensat.

Què seria de la societat sense l'existència d'aquestes persones que, enfront de la rutina quotidiana i de la submissió total, proclamen gaudir d'una existència diferent? Els avanços socials, i la millora de les condicions de vida, restarien perpètuament endarrerides. Per això, malgrat la seua condemna formal, aquesta necessitat dels bojós com a transformadors de la realitat és la que, convenientment disfressada, ha creat i ha mantingut segle rere segle les festes reivindicatives de la bogeria.

Les festes de locos són, per tant, un reflex d'aquesta necessitat social. Festes de burla de l'ordre social, de les jerarquies i de les autoritats,

festes plenes d'alegria, de la joia que provoca la transgressió d'unes normes gairebé sempre imposades més per la força que no per la raó.

En aquest context hauríem d'ubicar el ball dels locos de l'Olleria, relacionat, com de manera clara i amena ens mostra el professor Àlvar Monferrer, amb les tradicions subversives dels nostres avantpassats, amb els seus desigs de burla, alegria i desfici.

No és casualitat que aquest rescat de l'oblit i de la desmemòria col·lectiva s'haja dut a terme per una colla d'autèntics bojós com és el grup del ball dels locos de l'Olleria. Perquè només d'aquesta manera es pot qualificar les persones que, a les darreries dels segle XX, consideren important, necessari i, fins i tot, imprescindible lluitar per recuperar i conservar el patrimoni cultural del seu poble, de la seua Comarca i del seu País, i fer-ho d'una manera alegre, divertida, gaudint amb la seua recuperació. Una colla que reivindica una acció conjunta, de suport als altres i amb els altres, desig al qual es dóna forma material amb la realització del castell que remata el ball: castell que només s'aconsegueix unint esforços, aguantant-se els uns als altres, fent una acció solidària.

Des de l'Institut d'Estudis de la Vall d'Albaida compartim amb el grup del ball dels locos de l'Olleria la seua bogeria per retrobar el passat i

millorar el present, per recuperar les tradicions sense oblidar, però, la realitat present. Com ells, volem dur endavant la nostra activitat i ens cal un esforç conjunt i solidari per poder fer-ho. Per això l'IEVA dóna suport a aquesta publicació amb el desig que siga la primera d'una llarga llista de col·laboracions que ens permeta fer Comarca, no només amb paraules, sinó amb fets. Gràcies per invitar-nos a compartir la vostra follia, i que continue per molts anys.

M^a del Carmen Agulló Díaz

Presidenta de l'Institut d'Estudis de la Vall d'Albaida.

EL BALL DELS LOCOS

Ningú no s'estranyarà si diem que el poble de l'Olleria no ha destacat per l'interés i per la conservació del seu patrimoni. Són moltíssimes les obres de valor que hem deixat perdre (i encara n'hi ha en perill), i l'oblit s'ha endut costums i tradicions que ens podrien ajudar a conèixer millor el nostre passat. La causa, possiblement, haja sigut aquest canvi bruscat que ha patit la nostra població en els darrers 40 anys: la industrialització i la millora considerable del nivell de vida van crear la tendència a valorar negativament tot allò que s'identificava amb els temps passats; tampoc no haurem d'oblidar «l'educació» franquista, encabotada a donar valor únicament a allò espectacular i, sobretot, castellà.

Alguna cosa, però, sembla que ha canviat. És el cas de la restauració de l'església de Loreto (antic convent dels Dominics), o la represa de les danses. Però el que ens interessa en aquest treball és la recuperació de l'antic «ball dels locos».

El ball dels locos

Va ser, precisament, durant la gravació en vídeo d'un antic casalot per a un arxiu d'imatges quan es va trobar l'article que representa la documentació escrita més important sobre el Ball dels Locos. A partir d'ací, són les converses amb persones majors (totes de més de 80 anys) les

que ens han fornint la informació que ha fet possible aquesta «nova etapa».

Consistia aquest ball en una dansa molt elaborada, amb diverses figures, que conclouia amb la formació pels mateixos balladors d'una torre humana, que solia coronar-se amb la realització de la «figuereta»* dalt de tot. També ha quedat en la memòria l'habilitat per a beure d'una bóta dalt del castell, i el nom d'alguns dels especialistes, com ara el tio Palmera i el Sargent. Els locos, com s'anomenava els que participaven en aquest ball, anaven vestits amb camisa i pantaló fets amb tela forta (de matalàs) a ratlles, i solien posar-se pedaços a la camisa per a donar una imatge més estrafolària. Als peus portaven espadnyes, lligades a les cames amb les vetes, d'on es penjaven cascavells que remarcaven els ritmes del ball; també portaven calces, amb un color distint a cada cama. Duien a la mà un «carxot» o «samarra»: un bastó de fusta, la meitat del qual anava cobert de pell de conill plena de borra o de llana, que servia per a realitzar diversos cops durant el ball, i també entre els dansadors.

Açò era l'anomenat «ball dels locos». Però dels membres d'aquesta colla encara s'expliquen més característiques. Segons l'article d'E. Gil Lila publicat amb el títol de «Lo que vimos y no ve-

mos» els «locos» «eran los guardadores del orden en los momentos en que éste se requería. (...) Esta imposición del orden la hacían exagerando ademanes, con gritos disonantes que, unidos a los ruidosos golpes de «els carxots» administrados a la chiquillería, daban sus maneras la sensación de un desequilibrio de lógica y convencimiento que daría lugar, es probable, a que se la nombrara de «locos» a la Comparsa»¹. Aquest mateix article conta com tenien també costum de muntar una barraca de branques de pi al mig de la plaça, on portaven com a detinguts a qui els pareixia; allà els convidaven a beure i els feien pagar una multa, diners que servien per a pagar-se un dinar. És curiós observar com aquesta pràctica de la «paradeta» a la plaça també la va utilitzar la banda de música en la festa de Santa Cecília.

Al principi d'aquest segle va deixar de fer-se aquest ball al nostre poble. No en sabem el motiu ni la data exacta: en l'article abans esmentat d'E. Gil Lila s'afirma que «Els Locos» tuvieron su última presencia en las fiestas del año 1918», encara que la germana de l'autor, Luz Gil, ens assegura que l'últim any fou el 1917: d'aquelles festes celebrades al final d'agost conserva un petit ventall com a recordatori. Amb tot, en alguna ocasió posterior es degué de tornar a representar, ja que persones que en aquell moment tenien 2 o 3 anys ens han facilitat molta informació i amb molts detalls, com és el cas de Maria Belda.

El nom

Si parem esment al nom de la representació, hem vist com l'autor de l'article adés esmentat relaciona el qualificatiu de locos amb el comportament «desordenat» dels membres del ball, amb el «desequilibrio de lógica y convencimiento». Però és possible que el nom ens done una pista d'una possible relació inicial amb les festes de folls o innocents, «festes en què l'extravagància, la transgressió de les normes,

l'aparent espontaneïtat i el joc són predominants»². Hi trobem moltes de les característiques: vestits estrafolaris, agressivitat, poder en mans dels locos... El mateix nom hi fa pensar: loco és un castellanisme que «s'introduí només amb caràcter d'eufemisme (per no ofendre els parents, etc.), que com a tal resultava més passador que foll»³.

Quant a la pràctica del «segrest» per a aconseguir diners, podríem considerar-la com una de les versions existents del que s'anomena «Ajuntament de Folls»: «En línies generals, estem davant d'un ritual d'inversió en què es nomena un Ajuntament de farsa que mitjançant una multa generalitzada arreplega diners per a altres festes o per a les ànimes. (...) ens hi trobem amb una inversió de caràcter polític: el poder del poble l'ostenta l'Ajuntament fingit del qual formen part els més «graciosos» i els «tontos», no els forts, ni els eficaços, ni tampoc els llestos»⁴.

Hi podem afegir l'opinió de l'antropòleg Àlvar Monferrer: «Estic convençut del caràcter de festa de folls de la vostra festa dels «locos». Això sí, enormement transformada al llarg dels segles fins a convertir-se en un element perfectament integrat dins les celebracions comunitàries, havent perdut, en conseqüència, el caràcter subversiu que devia tenir en un principi»⁵.

El passat

No coneixem l'origen d'aquesta representació a l'Olleria, i pel que hem vist fins ara, el que ens ha arribat possiblement siga una barreja de diferents celebracions. No és d'estranyar que no hi haja constància de l'inici, però del que coneixem podem deduir que té l'estructura del que s'anomena ball de valencians: un ball que té com a part final i culminant la construcció d'una torre humana, i que sembla que era molt habitual als pobles del País Valencià, d'on va prendre el nom. Estem parlant, doncs, d'una mena de dansa que ja es troba documentada l'any 1687 a Tarragona⁶;

¹ E.Gil Lila. LO QUE VIMOS Y NO VEMOS. Llibre de festes de l'Olleria. 1968

² Antoni Ariño. TEMES D'ETNOGRAFIA VALENCIANA (IV). FESTES, RITUALS I CREENCES. Pàg. 475. Ed. Alfons el Magnànim.

³ Joan Coromines. DICCIONARI ETIMOLÒGIC I COMPLEMENTARI DE LA LLENGUA CATALANA. Vol. V pàg. 314. Curial Edicions Catalanes. 1990.

⁴ Antoni Ariño. Op. Cit. Pàg. 486-487.

⁵ Àlvar Monferrer. Document inèdit enviat pel professor Àlvar Monferrer.

⁶ MÓN CASTELLER, vol.I pàg.59

també trobem en documents de principi del segle XVIII la Muixeranga d'Algemesí⁷.

La referència escrita més antiga del nostre ball dels locos que posseïm ens situa en el segle XIX: «El pueblo celebraba con más entusiasmo sus fiestas de calle, dedicadas al nombre del santo del azulejo. Por cierto, que los de la plaza Mayor las dedicaban a San Cayetano. Consistían, casi siempre, en bailes populares con «tabalet y dulzaina» y poca cosa más, como algunas veces el baile de los locos»⁸. La hipòtesi segons la qual aquest ball el portaren els ollerians que, al principi de segle, hagueren d'anar a buscar treball a Barcelona i volien mostrar els castells humans que allà es feien, no sembla molt fonamentada. Hem de tindre en compte que el primer quart del segle XX és una època de crisi per als castellers, i que Barcelona no era precisament una ciutat amb gran tradició de castells. I estem parlant només de les torres: d'on va vindre el ball?. A més, el fet que els dansadors portaren un vestit tan elaborat i amb tants detalls (diferent al dels castellers estrictes) ens ha de fer pensar en una tradició, i no en una simple demostració més o menys assídua. I encara queda el fet (com hem vist més amunt) que aquesta festa ja es representava el segle passat.

El Ball de Valencians

Precisament, són aquestes representacions valencianes l'origen dels actuals castells: «Actualment, sembla fora de tot dubte que els castells deriven d'un antic ball de la família dels anomenats balls populars, és a dir, els que formaven part del seguici popular de les festes majors de les poblacions d'un àrea molt concreta de la Catalunya Nova [territoris del Principat de Catalunya situats al Sud i a l'Oest del riu Llobregat, conquerits durant 1100-1150. Nota dels autors]. Aquest ball, conegut amb el nom de

ball de valencians, constava d'una sèrie de quadres de dansa, acompanyats de música de gralla, i finalitzava amb l'aixecament d'una petita estructura humana, anomenada la torreta, de tres o quatre pisos d'alçada. És lògic pensar que la rivalitat entre les diferents colles de valencians per veure qui aixecava la torre de major envergadura va determinar que aquesta part del ball, que en principi només en representava la culminació, acabés desplaçant la resta d'evolucions dansades fins a separar-se'n definitivament».⁹Segons Joan Amades «Fins a primeries del present segle havia sortit [a Arbeca] el ball de valencians, que constituïa un document curiós i interessant de coreografia tradicional, car participava de les característiques típiques del ball de la Moixiganga i acabava amb l'aixecament d'una torre o castell (...) El qualificatiu de ball de valencians, apel·latiu que ara fa un segle pel Penedès i pel Camp de Tarragona s'aplicava als castellers, sembla indicar una procedència valenciana de la Moixiganga i dels exercicis dels castells; o almenys una estreta relació entre els documents catalans i valencians d'aquest gènere».¹⁰

La nostra literatura

Fa ja més de setanta anys que es va deixar de representar aquesta festa a l'Olleria. Però no s'ha oblidat. Ens queda la constància escrita a què ens hem referit, i la dels nostres poetes:

.../...

Recordem el trinet ab els jocs de pilota.

Les comèdies que es feien ab els actors de casa
els costums ab les dances i l'atracció de «Els locos»

en actes atractius i alçant la torre humana.

..../...

Elies Borràs i Castelló

Cantem-li al meu poble de l'Olleria

⁷ Raül Sanchis i Mont. DE LA MUIXERANGA ALS CASTELLERS: TOT UN SÍMBOL D'UNITAT. Treball inèdit

⁸ C.R. OLLERÍA Y SUS FIESTAS EN EL SIGLO XIX. Llibre de Festes de l'Olleria. 1962

⁹ Xavier Brotons. CASTELLS I CASTELLERS. pàg. 57. Lynx Edicions. 1995

¹⁰ Joan Amades. COSTUMARI CATALÀ Vol. IV pàg. 812. Salvat Editores-Edicions 62. 1982

*»la figuereta»: encara és viva al poble l'expressió «li faran fer la figuereta», en el sentit de fer-li fer a algú una cosa difícil. Potser «la figuereta» del ball dels locos, siga una accepció més d'aquesta dita popular.

Grup del ball dels locos

l'Olleria 1997

.../...

I tots junts a treballar
en constància i il·lució,
per a de nou retornar
nostra vella tradició.

De aquells «locos» que en la plasa
montaven el castellet,
i al compàs de la dolçaina
mos feen aquells «ballets».

I altra vegada organitzar
aquelles despertaes,
per acabar la jornà
en les típiques dansaes.

.../...

Ricardo Albiñana
Aixina es Ollería

El futur

I ens queda la memòria viva de les persones que
en van ser testimoni i que ara ens han permés de
reprendre aquell vell ball (ací ens cal agrair
especialment l'ajuda del musicòleg Fermín Par-

do en la recuperació de la dansa).

No el reprenem, però, de manera testimonial, ni
pretenem realitzar un treball neutre d'etnologia.
Ho fem, és cert, perquè pertany al nostre passat,
però també perquè ens hi divertim: perquè és
«festa» en el ple sentit de la paraula. Així,
compaginem la tradició del Ball dels Locos amb
l'evolució posterior que van significar els castells
(a més d'apuntar-nos a la internàutica: <http://www.partial.com/gent/olleria>). Amb la
intencionalitat de divertir-se a través d'una festa
antiga va nàixer el nostre grup, que va fer la pri-
mera aparició pública el mes de juliol de l'any
1996. Va ser en la festa de la Magdalena, que
hem adoptat com a festa pròpia juntament amb
el grup de danses, i que significa també una
recuperació del nostre patrimoni festiu tradicio-
nal. Posteriorment, vam participar en l'Aplec de
les Danses de la Vall d'Albaida de 1996 i en la
Fira dels anys posteriors. Quan aquest llibre serà
ja al carrer, haurem tornat a celebrar la Magdale-
na i fora de l'Ollería ja havíem anat a actuar a
Castelló de Rugat, Ontinyent, València, Igualada,
Albaida, Rafelcofer, Quatretonda, Ondara i
la Xara.

¹ E.Gil Lila. LO QUE VIMOS Y NO VEMOS. Llibre de festes de l'Ollería. 1968

² Antoni Ariño. TEMES D'ETNOGRAFIA VALENCIANA (IV). FESTES, RITUALS I CREENCES. Pàg. 475. Ed. Alfons el Magnànim.

³ Joan Coromines. DICCIONARI ETIMOLÒGIC I COMPLEMENTARI DE LA LLENGUA CATALANA. Vol. V pàg. 314. Curial Edicions Catalanes. 1990.

⁴ Antoni Ariño. Op. Cit. Pàg. 486-487.

⁵ Àlvar Monferrer. Document inèdit enviat pel professor Àlvar Monferrer.

⁶ MÓN CASTELLER, vol.I pàg.59

⁷ Raül Sanchis i Mont. DE LA MUIXERANGA ALS CASTELLERS: TOT UN SÍMBOL D'UNITAT. Treball inèdit

⁸ C.R. OLLERÍA Y SUS FIESTAS EN EL SIGLO XIX. Llibre de Festes de l'Ollería. 1962

⁹ Xavier Brotons. CASTELLS I CASTELLERS. pàg. 57. Lynx Edicions. 1995

¹⁰ Joan Amades. COSTUMARI CATALÀ Vol. IV pàg. 812. Salvat Editores-Edicions 62. 1982

*»la figuereta»: encara és viva al poble l'expressió «li faran fer la figuereta», en el sentit de fer-li fer a algú una cosa difícil. Potser «la figuereta» del ball dels locos, siga una accepció més d'aquesta dita popular.

Grup del ball dels locos
l'Ollería 1997